

Válsághelyzet leküzdve?

Siptár Péter

Tizenegy évnyi előkészület után, 2015 szeptemberében megjelent *A magyar helyesírás szabályai* új, 12. kiadása. Egyik ünnepeltünk nem volt rest, az *Élet és Irodalom* hasábjain terjedelmes publicisztikában fejtette ki az új kiadással – és általában a helyesírás szabályozásával – kapcsolatos fenntartásait (Kálmán 2015a). A lap következő számában a következőképpen reagáltam cikkére:

Válsághelyzet?

Kálmán László szerint az ország életét megkeserítő különféle válsághelyzeteink sora nemrégiben egy újabbal bővült: megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. Írásának (*Helyesírási válsághelyzet*, *ÉS*, 2015/39., szept. 25.) számos megállapításával egyetérthetünk, például azzal, hogy a helyesírás használatának, a szabályok betartásának elsődleges célja a szövegek elolvasásának megkönnyítése, akadálymentesítése; ha úgy tetszik, az olvasó iránti udvariasságból. Sajnos azonban ténybeli tévedések is találhatók a cikkben, amelyekre az új kiadást készítő akadémiai bizottság tagjaként mindenképp reagálnom kell. A legfontosabb ilyen tévedés az, hogy „az MTA felelős bizottságának tagjain kívül egy árva lélek sem tudott egy mukkot sem arról, hogy miféle változtatásokra készülnek”. Igaz, a „társadalmi párbeszéd”, amelyről a kötetet bemutató sajtótájékoztatón szó esett, nem most, hanem néhány éve zajlott le, az új kiadás tizenegy évig tartó előkészítésének azon a pontján, amikor egy ilyen párbeszédnek még célja és értelme is volt.¹ Közvetlenül a megjelenés előtt újranyitni a vitát: ez egyet jelentett volna azzal, hogy az új kiadás megjelenése további jelentős késedelmet szenved. Az új kiadás előkészítésének hosszú és kalandos történetét Keszler Borbálának, a bizottság elnökének a cikke foglalja össze a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat legújabb számában.

A helyesírásnak, pontosabban a helyesírás szabályozásának számos, egymással részben ellentmondásban álló követelménynek kell megfelelnie. Ezért *ideális* helyesírás szükségképpen nem is létezik, legfeljebb *optimális* szabályozásról beszélhetünk. Fontos követelmény például, hogy a leírt szöveg lehetőleg pontosan tükrözze a beszédet, de ezt részben lehetetlen, részben pedig nem is kívánatos a tökéletességig fokozni. (Aki próbált már fonetikai átírásban lévő szöveget anélkül elolvasni, hogy közben magában hangoztatná a mondatokat, tapasztalhatta, hogy jóval nagyobb erőfeszítést és több időt vesz igénybe, mint a rendes helyesírásban írt szövegek elolvasása.) Az is fontos

¹ Ezen a ponton az *ÉS* főszerkesztőjének kérésére a következő – az MTA honlapjáról vett – részletezés került bele a megjelent cikkbe: „A bizottság 2008 tavaszán az addig összeállt munkaanyagot (megjelölve benne a módosításokat, változtatási javaslatokat) véleménykerési céllal eljuttatta különféle szakmai fórumokhoz: az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, a gyakorlóiskolákba, más gimnáziumokba, a magyar egyetemi és főiskolai nyelvészeti tanszékekre és több magyar nyelvészettel is foglalkozó európai egyetemi tanszékre. A javaslatok, vélemények beérkezése és feldolgozása után a bizottság nyilvános ülést tartott az ELTE BTK Tanácstermében. Az ülés célja a szabályzat 11. kiadásához képest javított és bővített szöveggel kapcsolatban beérkezett vélemények ismertetése volt. A vitaanyagra a nyilvános ülés előtt és után összesen mintegy 1000, konkrét nyelvi jelenségekkel foglalkozó hozzászólás érkezett. A bizottság ezeket a javaslatokat köszönettel fogadta, egyenként mérlegelte, és számos esetben beépítette a szabályzattervezetbe. Köszönettel fogadta a szabályzat elvi kérdéseivel, háttérével, grammatikai szemléletével kapcsolatban észrevételeket is, ezeket azonban nem minden esetben állt módjában érdemben figyelembe venni. Már csak azért sem, mert az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya sem látta az időt (sem társadalmi, sem gazdasági szempontból) alkalmasnak nagyobb arányú, alapjaiban történő változtatásokra.”

követelmény, hogy a szabályozás minél kevesebb kivételt és szabadon választható megoldást tartalmazzon,² de a nyelvhasználat ingadozásai, illetve a helyesírás felhasználóinak nyelvi intuíciói meg a helyesírási hagyományok sem hagyhatók teljesen figyelmen kívül. Végül talán a legfontosabb követelmény a helyesírással szemben az, hogy *állandó* legyen, ne változzon rövid időn belül túl sokat, és főleg olyan változás ne legyen benne, amely valamely korábbi változtatás visszavonásának felel meg. Akkor viszont miért volt szükség mégis új kiadásra?

A 12. kiadást készítő bizottság törekedett rá, hogy a lehető legkevesebb olyan változtatás történjen, amely konkrét szavak, szótípusok írásmódjának megváltozásával jár. Ennek részben gyakorlati okai vannak: legalábbis minden tankönyvet, kézikönyvet, szótárt záros határidőn belül újra ki kellett volna adni a változások átvezetésével, de a könyvtárak polcain sorakozó valamennyi könyv azonnal régies helyesírásúvá vált volna, és a változások nagy száma esetén voltaképpen *minden* nyomtatott könyv (vagy legalábbis minden mostanában kiadott nyomtatott könyv) új helyesírású kiadása szükségessé vált volna. Ez nyilván kivihetetlen, és nem is kívánatos. Ezért nem lehetséges például az *ly* feladása és *j*-vel való helyettesítése, ami pedig hangtanilag egyébként indokolt lenne.³ Ugyancsak nem kívánatos, hogy a nyelvhasználók állandó bizonytalanságban legyenek azzal kapcsolatban, hogy az iskolában megtanult és eddig rutinszerűen használt megoldások még mindig szabályosnak számítanak-e, tehát a mindennapi írásgyakorlatot is megnehezítette, az átlagosnál tudatosabb nyelvhasználók életét megkeserítette volna egy ilyen nagyszabású átdolgozás.

Másfelől azonban bármely szabályzat pontjainak megfogalmazása, szemlélete idővel elavul, felfrissítésre szorul. A szabálypontok érthetőségén, világosságán, egyértelműségén ugyancsak mindig lehet javítani. A példaanyag és különösen a szabályzathoz tartozó szójegyzék is megújítható, új szavak, kifejezések felvétele, régi, elavult alakok kihagyása válhat időről időre szükségessé. Az új kiadás mindezeknek jól megfelel: a szójegyzék például mintegy nyolcezer új tétellel bővült, többek között határon túli magyar intézmények, jellegzetes határon túli magyar szavak felvételével, ami szintén régi adóssága volt a szabályzatnak, hiszen szándéka szerint nem csupán Magyarországnak, hanem valamennyi magyar nyelvhasználónak szól. A szabálypontok megfogalmazásában a bizottság törekedett az egyszerűbb, felhasználóbarátabb, a nyelvtani terminológia túlzott használatát lehetőség szerint kerülő megfogalmazásokra. Külön gesztusként az új kiadás végén 14 oldalon összefoglalták a konkrét változásokat, típusaik szerint és listászerűen egyaránt.

² Erről Kálmán László a *Nyelv és Tudomány* ide vonatkozó cikkében a következőket írja: „Azt gondolom, hogy bár az olvasást megkönnyíti, ha nem találkozunk olyan írásmóddal, ami korábbi tapasztalatainkhoz képest nagyon szokatlan, egyáltalán nem baj, ha a helyesírási konvencióink szerint egyes kifejezéseket többféleképpen is le lehet jegyezni. Tapasztalati, mérési és vizsgálatok segítségével megválaszolható kérdés, hogy mennyi és milyen az a változatosság, ami az olvasást nem nehezíti – például olyan kifejezések esetén, amikkel amúgy is ritkán találkozunk, nem fog rendkívüli elakadást okozni az írásmód, hiszen az ilyenekre vonatkozóan nincs az emlékeinkben bevett, megszokott forma. Ha az MTA Nyelvi Bizottsága valóban tudományos testületként működött volna az elmúlt harminc évben, akkor többek között ilyen vizsgálatokat végzett-végeztetett volna, ahelyett, hogy egyes kifejezések írásmódján vitatkozik. Ehelyett ennek a bizottságnak nyíltan kimondott álláspontja az, hogy minden területen el kell kerülni a választható írásmódot” (Kálmán 2015b). Nem, nem ez a bizottság álláspontja: azt kell elkerülni, hogy a *túlságosan sok* választhatóság elbizonytalanítsa a helyesírás használóit. Persze az, hogy mi „túlságosan sok”, nyilván erősen vitatható.

³ Erről lásd Fejes (2016)-ot és az ott hivatkozott irodalmat. A helyesírási szabályozás általános kritikájával, a tervezett új kiadás szükségességével/kívánatosságával kapcsolatban (még az új szabályzat megjelenése előtt) lásd Szilágyi (2014)-et és a szerző ott hivatkozott korábbi cikkeit.

A Kálmán szerint sosemvolt társadalmi vita során (de azóta is számos ízben) felmerült az az igény, amelynek egyik felét cikkében ő is hangoztatja, hogy a szabályzat most megjelenő általános kiadása mellett készüljön egyfelől egy egyszerűsített, az általános és középiskolák felhasználására szánt változat, másfelől egy még részletesebb, kiadók, szöveggondozók, tördelők számára készített változat is. Kálmánnak igaza van abban, hogy különösen az *iskolai változat* kiadása felettébb fontos és sürgős, hogy lehetővé tegye annak a rossz mai gyakorlatnak a megszűnését, hogy a tanulóktól a helyesírás-tanítás során sok helyen válogatás nélkül számon kérik a szabályzat legapróbb, számukra legkevésbé fontos vagy hasznos részleteinek tökéletes tudását. Az iskolai változat szabályainak nemcsak egyszerűbb megfogalmazásúaknak, pedagógiai szempontokat (még jobban) figyelembe vevőknek kell lenniük, hanem tartalmukat is korlátozni kell a legfontosabb alapszabályok és a leggyakoribb kivételek körére (ez egyebek mellett a 300 szabálypont 100-ra való csökkentését is jelenti, miközben az igen egyszerűen megfogalmazott szabálypontokat részletes magyarázat és bőséges példaanyag követi).

Most örömmel jelenthetem, hogy Kálmán László javaslata (amelyet előtte már mások is megfogalmaztak) nyitott kapukat dönget: ez az egyszerűbb, rövidebb, még barátságosabb változat már készül, és terveink szerint jövő szeptemberre meg is jelenik. Természetesen ez az „iskolai változat” nem mondhat ellent a most megjelent 12. kiadásnak (például a Kálmán által reklamált *tizes, huszas* írásmódot nem engedheti meg), de számos olyan részletszabály hiányozni fog belőle, amelyre sem az iskolásoknak, sem a helyesírás nem-szakmabeli felhasználóinak soha nincs szüksége. Most már csak az lenne kívánatos, hogy az iskolákban a helyesírás tanítása és (főleg) számonkérése majd erre, és ne a most megjelent 12. kiadásra támaszkodják.

Nem egészen egy évre rá valóban meg is jelent a cikk végén említett „egyszerűbb, rövidebb, még barátságosabb változat” (Siptár et al. 2016). Ennek öröme az alábbi rövid levelet küldtem el az *ÉS* szerkesztőségébe:

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Tavaly ilyenkor, *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadásának megjelenésekor Kálmán László *Helyesírási válsághelyzet* címmel cikket írt az *ÉS* 2015/39. számába (szept. 25.), amelyben többek között felvetette azt a már mások által is szorgalmazott ötletet, hogy a hivatalos, „nagy” szabályzat mellett meg kéne jelennie egy kisebb, barátságosabb, iskolai és hétköznapi használatra alkalmasabb változatnak is. Mint akkori válaszomban (2015/40, okt. 2) jeleztem, ez a változat akkor már javában készült. Nos, örömmel jelentem, hogy a mű végre elkészült, napokon belül a könyvesboltokban lesz. A címe *Kis magyar helyesírás*, alcíme: *100 szabálypont magyarázatokkal és példákkal A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása alapján*. A karcsú kis kötet afféle kettő az egyben alapon a szabályzat iskolai verziójának is tekinthető, de nemcsak annak. Ahogy Prószéky Gábor, az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának elnöke írja az előszóban, „haszonnal forgathatják mindazok, akiket érdekel a helyesírás, és mindazok, akik ha valamit már elfelejtettek az iskolában tanultakból, szívesen vesznek, ha elmagyarázzák nekik. [...] Azt sugallja, hogy a helyesírás nem arra való, hogy megkeserítse az életünket, hanem hogy segítsen: elsősorban a szövegek – de a szövegeken keresztül tulajdonképpen egymás – minél jobb megértésében.” A *Kis magyar helyesírást* hárman írtuk (Keszler Borbála és Tóth Etelka a másik két szerzője), Nádasy Ádám lektorálta, a hátlapra Kenesei István írt ajánlót.

Kedvcsinálónak hadd idézzek néhány mondatot a kötet zárófejezetéből: „A helyesírási rendszerek legfőbb feladata, mint láttuk, mindannak a rögzítése és előírása, amiben egy adott nyelven írt szövegek *eltérnek* a beszéd közvetlen hang-betű megfelelések segítségével történő ábrázolásától. Bár a betűíró rendszerek alapjában véve a nyelv szavainak, mondatainak hangról hangra történő tükrözésére valók, maguknak a helyesírási szabályoknak a *célja* nem más, mint hogy ennek a megfelelésnek a részleges lazítása árán – de az eltérések kordában tartása, következetessé tétele révén – az írott szöveg elolvasását megkönnyítsék, gördülékenyebbé tegyék, egyben a lehetséges félreértések számát a lehető legalacsonyabbra szorítsák le. [...] Írásban *eltekintünk* tehát a különféle hasonulások, kiesések, összeolvadások feltüntetésétől, sőt az esetek legnagyobb részében a szavak kiejtésében fellelhető ingadozásokat sem követjük. Viszont azokban az esetekben, amikor a szóelemzés elvét valamilyen okból mégsem követjük, rendszerint visszatérünk a közvetlen kiejtés szerinti írásmódhoz. [...] További eltérést okoz a beszéd és az írott szövegek között bizonyos egyszerűsítések alkalmazása, a hagyományos írásszokások követése, valamint az idegen szavak és nevek nagy részének idegenes írása, eredeti írásmódjuk megtartása. Ezek a jelenségek a helyesírási szabályok elsajátítását kissé megnehezítik ugyan, de minden gyakorlott olvasó számára megkönnyítik, meggyorsítják az olvasást. Megjegyzendő, hogy itt nem az írott szöveg fennhangon történő felolvasására gondolunk elsősorban, hanem – ami a hétköznapi gyakorlatban sokkal többször fordul elő – az írott szöveg közvetlen, a hangzó megfelelő segítségével hívása nélkül történő megértésére, az üzenet »megfejtésére«. [...] Az írásjelek segítségünkre vannak a szöveg tagolásában, áttekinthetővé tételében, és részben még a beszéd olyan jelenségeinek a tükrözésére is képesek, mint a hangsúly, a hanglejtés, vagy épp a szünettartás. Az összetételek bizonyos fajtáinak kötőjellel való tagolása, a mondatok esetleges kétértelműségeinek a vesszőhasználat segítségével történő feloldása, a gondolatjelek, zárójelek, idézőjelek értelemszerű használata mind-mind arra szolgál, hogy mondanivalónkat úgy tudjuk kifejezni írásos formában, hogy az olvasó dolgát megkönnyítsük, az üzenet célba jutását pedig a lehető legteljesebb mértékben biztosítsuk.”

Tavalyi levelem zárómondata most talán még aktuálisabb, mint akkor volt: „Most már csak az lenne kívánatos, hogy az iskolákban a helyesírás tanítása és (főleg) számonkérése majd erre [a *Kis magyar helyesírásra*], és ne a most [2015-ben] megjelent 12. kiadásra támaszkodják.”

Sajnos az *ÉS* – a maga szempontjából teljesen érthetően – elutasította az újabb levél megjelentetését, azon az alapon, hogy nem közölhetnek minden frissen megjelent könyvről ilyen (lényegében) burkolt hirdetést. Ezért most, ha megkésve is, de egyfelől a polémia viszonylagos nyugvópontra juttatása, másfelől az ünnepeltek köszöntése céljából közreadom ezt a meg nem jelent írást, azzal a kiegészítéssel, hogy időközben trióvá bővült az új helyesírási kézikönyvek fenti duója: megjelent a *Magyar helyesírási szótár* új kiadása (Tóth 2017), amely 586 oldalon mintegy 160 000 „helyesen írt” szót és szókapcsolatot tartalmaz.⁴

⁴ „A Magyar Tudományos Akadémia, az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Oktatási Hivatal közös állásfoglalása alapján a 2016/2017-es tanév érettségi vizsgáin a vizsgaszervező intézményeknek már ezt a szótárat kell biztosítaniuk. – A *Magyar helyesírási szótár* bőségesen merít a magyar köznyelvből, megadja a szavak pontos, normatív helyesírását, a rövidítéseket, elválasztásokat, szükséges esetben a szó jelentését, használati körét, a toldalékos alakokat. Áttekint minden olyan esetet, amely a magyar helyesíró számára fejtörést okozhat, így helyesírási tanácsadóként is használható: a bemutatott konkrét példák alapján a többi hasonló eset is megoldható.” (Részlet az új szótár kiadói promóciós anyagából).

Nem gondolom, hogy a fentiek teljesen meggyőzték volna Kálmán Lászlót, Kornai Andrásnak a kérdéskörrel kapcsolatos véleményéről pedig nincs tudomásom; de azt igenis gondolom, hogy álláspontjaink a helyesírás szabályozásának – és főképp iskolai oktatásának – kérdésében talán nem állnak olyan messze egymástól, mint ahogy a korábbiak alapján gondolhattuk volna. Még egyszer idézve Prószéky Gábort az előszóból: „a helyesírás nem arra való, hogy megkeserítse az életünket, hanem hogy segítsen: elsősorban a szövegek – de a szövegeken keresztül tulajdonképpen egymás – minél jobb megértésében.” Isten éltesse sokáig mindkét ünnepeltet!

Hivatkozások

- A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2015.
<http://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh12>
- Fejes László 2016. Az *ly* fogságában. *Nyelv és Tudomány*, 2016. február 24.
<https://m.nyest.hu/hirek/az-ly-fogsagaban>
- Kálmán László 2015a. Helyesírási válsághelyzet, *Élet és Irodalom*, 2015/39, szeptember 25.
- Kálmán László 2015b. Ne álljunk meg félúton. *Nyelv és Tudomány*, 2015. október 13.
<https://www.nyest.hu/hirek/ne-alljunk-meg-feluton>
- Keszler Borbála 2015. Megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 253–269. <http://nyelvor.c3.hu/period/1393/139301.pdf>
- Siptár Péter 2015. Válsághelyzet? *Élet és Irodalom*, 2015/40, október 2.
<http://www.es.hu/cikk/2015-10-02/siptar-peter/valsaghelyzet.html>
- Siptár Péter – Keszler Borbála – Tóth Etelka 2016. *Kis magyar helyesírás. 100 szabálypont magyarázatokkal és példákkal* A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása alapján. Budapest, Akadémiai Kiadó.
http://akademai.hu/1871/szotar/magyar_egynyelvu_szotar/kis_magyar_helyesiras
- Szilágyi N. Sándor 2014. Változik a helyesírás – vagy rontjuk vele tovább a nyelvünket? *Nyelv és Tudomány*, 2014. június 3. <https://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-helyesiras-br-vagy-rontjuk-vele-tovabb-a-nyelvunket>
- Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
http://akademai.hu/1888/szotar/magyar_egynyelvu_szotar/magyar_helyesirasi_szotar_1